

УДК 342.52
DOI

Н. Ю. Королевська
кандидат економічних наук
orcid.org/0000-0002-9736-9175

ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА» В РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ ФАХІВЦІВ ІЗ ПОЛІТИЧНИХ НАУК: КОНСТИТУЦІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА (ЧАСТИНА ПЕРША)

Дослідження конституційних засад соціальної держави в Україні навряд чи може бути повним, якщо не враховувати доробок фахівців із політичних наук. Метою статті було проаналізувати праці українських фахівців із політичних наук про соціальну політику й соціальне партнерство, що можуть стати в нагоді в процесі дослідження конституційних засад соціальної держави в Україні.

Під час аналізу праці О.Б. Березовської-Чміль на тему «Соціальна політика й механізми її реалізації в Україні» позитивно оцінено, що вона цілком справедливо поставила питання впливу соціальної політики на конституційний лад та окреслила підходи до його вирішення. Звернено увагу на перспективність подальших розробок у такому напрямі з урахуванням того, що конституційний лад доцільно розуміти як спосіб (форму) організації держави, який закріплено в її конституції. Підкреслено, що авторка справедливо розглянула те, що, реалізуючи свої політичні права, громадяни здебільшого беруть до уваги свої міркування, вподобання щодо соціальної політики.

Під час аналізу праці О.Д. Дороніна на тему «Соціальна політика як засіб системного забезпечення демократичних реформ» наголошено, що низка його розробок і пропозицій актуальна для розуміння сутності статті 1 Конституції України 1996 року. Важливо врахувати зв'язок між соціальною державою та демократичною державою (зокрема, автор опрацьовує політичний режим, ідеологію, переважно партійну, для того, щоб підкреслити їх значущість для соціальної політики). Резюмовано, що автор приділяє надзвичайно значну увагу економічним проблемам, часто навіть більшу, ніж політичним, – хоча варто нагадати, що він захищав дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Такий міждисциплінарний підхід слід всіляко вітати й підкреслити перспективність його застосування під час подальших досліджень конституційних основ соціальної держави в Україні.

Ключові слова: держава, Основний закон, соціальні права, соціальна функція держави, соціальна функція права, соціальна політика.

Korolevska N. Yu. THE CONCEPT OF “SOCIAL STATE” IN THE WORKS OF UKRAINIAN SPECIALISTS IN POLITICAL SCIENCES: CONSTITUTIONAL ISSUES (PART ONE)

The study of the constitutional foundations of the welfare state in Ukraine can hardly be complete without taking into account the achievements of political scientists. The aim of the article was to analyze the works of Ukrainian experts in political science on social policy and social partnership, which may be useful in the study of the constitutional foundations of the welfare state in Ukraine.

In analyzing the work of O. Berezhovska-Chmil on the topic “Social policy and mechanisms for its implementation in Ukraine” was positively assessed that it quite rightly raised the issue of the impact of social policy on the constitutional order, and outlined approaches to addressing this issue. Attention is drawn to the prospects for further development in this direction, taking into account the fact that the constitutional order should be understood as a way (form) of organization of the state, which is enshrined in its constitution. It is emphasized that the author rightly drew attention to the fact that, in exercising their political rights, citizens mostly take into account their views and preferences on social policy.

In analyzing the work of O. Doronin on “Social policy as a means of systemic support for democratic reforms” stressed that a number of his developments and proposals are relevant to understanding the essence of Article 1 of the Constitution of Ukraine of 1996, it is important to take into account the relationship between attention to the political regime, ideology, mainly party, in order to emphasize their importance for social policy. It is summarized that the author pays extremely considerable attention to economic problems, often even more than political ones – although it is worth recalling that he defended his dissertation for the degree of Candidate of Political Science. Such an interdisciplinary approach should be welcomed and the prospects for its application in further research on the constitutional foundations of the welfare state in Ukraine should be emphasized.

Key words: state, Basic law, social rights, social function of the state, social function of law, social policy.

Постановка проблеми. Дослідження конституційних засад соціальної держави в Україні навряд чи може бути повним, якщо не враховувати доробок фахівців із політичних наук. Натепер їхню увагу привертає низка проблем – наприклад, здебільшого вони розмірковують про соціальну політику й особливості її реалізації в державі, що цілком закономірно, враховуючи напрям досліджень.

Однак українські фахівці з політичних наук у своїх монографічних працях не оминають увагою також і проблематику соціального партнерства, особливостей соціальної держави в Україні,

досліджують зарубіжний досвід. А тому важливим науковим і практичним завданням є ознайомлення з їхніми монографічними дослідженнями з метою виявлення того, які з проаналізованих ними проблем можуть стати в нагоді під час розробки проблематики конституційних засад соціальної держави в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціальної держави є досить популярною в українській юридичній літературі. Однак поки що дослідники – фахівці з конституційного права під час опрацювання відповідних проблем

україн мало звертаються до розробок фахівців із політичних наук (дивись, наприклад, [1; 2; 3]). Проте навряд чи це вірно, тим більше, що вчені, які обрали своєю спеціалізацією політичні науки, активно розробляють проблеми, пов'язані з питаннями соціальної політики (так, є монографічні праці на теми «Соціальна політика та механізми її реалізації в Україні», «Соціальна політика як засіб системного забезпечення демократичних реформ», «Соціальна політика як чинник забезпечення європейської інтеграції України» й інші), а також і інші, які можуть стати в нагоді під час аналізу конституційних засад соціальної держави в Україні (наприклад, це монографічні праці на теми «Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні», «Соціальна держава: еволюція ідеї, сутність і перспективи становлення в сучасній Україні», «Роль соціально-правової держави Німеччини в стабілізації суспільства» й інші).

Метою статті є аналіз праць українських фахівців із політичних наук про соціальну політику й соціальне партнерство, що можуть стати в нагоді під час дослідження конституційних засад соціальної держави в Україні.

Основний текст. До числа сучасних монографічних праць українських фахівців із політичних наук про соціальну політику й соціальне партнерство, що можуть стати в нагоді під час дослідження конституційних засад соціальної держави в Україні, слід віднести такі розробки, оприлюднені у вигляді дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук у період із 1998 року по теперішній час (в алфавітному порядку):

- О.Б. Березовська-Чміль «Соціальна політика та механізми її реалізації в Україні»;
- О.Д. Доронін «Соціальна політика як засіб системного забезпечення демократичних реформ»;
- Т.М. Ляшенко «Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні»;
- Л.В. Ярова «Соціальна політика як чинник забезпечення європейської інтеграції України».

У статті, яка є першою частиною матеріалів авторського огляду з вищеведеного питання, аналізуються перші дві праці.

О.Б. Березовська-Чміль визначила, що наукова новизна її роботи «Соціальна політика та механізми її реалізації в Україні» полягає в тому, що «на основі аналізу широкого кола джерел і літератури здійснена спроба комплексного політологічного дослідження проблеми соціальної політики й механізмів її реалізації в Україні в динаміці їх розвитку» [4, с. 3]. Варто зауважити, що авторка іноді звертається до положень, які стосуються конституційних засад соціальної держави в Україні.

О.Б. Березовська-Чміль розмірковує, що соціальна політика «сприяє підтримці конституційного ладу, досягненню соціальної справедливості й добробуту» [4, с. 1]. Поняття «конституційний лад» кілька разів згадується в тексті Основного Закону 1996 року, у мотивувальній частині Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 6-рп (рішення у справі про здійснення влади народом).

Слід підкреслити, що в українській юридичній літературі поки що немає усталеного погляду на те, що саме слід uważати «конституційним ладом». Відомий фахівець із конституційного права О.В. Скрипнюк узагальнив, що наявні два підходи до визначення поняття.

«По-перше, його розуміють як цілісну систему основних політико-правових, економічних і соціальних відносин, які встановлюються та закріплюються Конституцією та іншими конституційними нормами. У такому значенні термін «конституційний лад» по суті тотожний терміну «державний лад» [5], – пише відомий вчений. Навряд чи доцільно застосовувати поняття «конституційний лад» для позначення державного ладу, а тому варто зосередити увагу на інших підходах.

О.В. Скрипнюк зауважує, що «по-друге, він розуміється як певний спосіб (форма) організації держави, який закріплено в її конституції» [5]. Варто підкреслити лаконічність та об'єктивність такого підходу до визначення аналізованого поняття.

Нарешті відомий фахівець із конституційного права узагальнив, що конституційний лад у працях відомих українських вчених розуміється «по-третє, як такий стан відносин або порядок, що характеризує державу як конституційну, забезпечує підпорядкованість держави праву, сприяє закріпленню в суспільній практиці й правосвідомості справедливих, гуманних і правових зв'язків між людиною, громадянським суспільством і державою» [5]. Слід звернути увагу на певний рівень суб'єктивізму в такий дефініції.

Повертаючись до праці О.Б. Березовської-Чміль, варто підкреслити, що вона цілком справедливо поставила питання впливу соціальної політики на конституційний лад та окреслила підходи до вирішення цього питання. Слід звернути увагу на перспективність подальших розробок у такому напрямі з урахуванням того, що конституційний лад доцільно розуміти як спосіб (форму) організації держави, який закріплено в її конституції.

Крім того, заслуговує на увагу ще одна пропозиція О.Б. Березовської-Чміль. Вона пише: «соціальна політика не зводиться тільки до діяльності органів влади, які займаються соціальними питаннями. В її розробці й реалізації беруть участь усі громадянські інститути суспільства (політичні інститути, соціально-професійні

об'єднання громадян, окремі люди), перед якими влада звітує за результатами соціальної діяльності. Формами такого контролю є конституційне право, референдуми, вибори, звіти депутатів, суспільна думка, листи громадян тощо» [4, с. 12].

Слід всіляко вітати пошук точок дотичності соціальної політики й конституційного права, однак навряд чи це твердження можна визнати методологічно вірним. Зокрема, конституційне право навряд чи може бути формою контролю інститутів громадянського суспільства за «владою» (ймовірніше за все, йдеться про публічну владу).

Традиційно поняття «конституційне право» застосовується в трьох основних розуміннях:

- конституційне право як галузь права;
- конституційне право як наука;
- конституційне право як навчальна дисципліна.

Навряд чи в праці О.Б. Березовської-Чміль мається на увазі конституційне право в одному із цих значень. Можна висунути гіпотезу, що авторка мала на увазі конституційні права громадян (тобто застосувала поняття «право» в суб'єктивному розумінні), а точніше – право на участь в управлінні державними й місцевими справами. Однак учена справедливо дослідила те, що, реалізуючи свої політичні права, громадяни здебільшого беруть до уваги свої міркування, вподобання щодо соціальної політики.

Як підсумок слід запропонувати взяти до уваги й погодитись із тим, як О.Б. Березовська-Чміль запропонувала визначити поняття «соціальна політика», а саме вона сформулювала, що «соціальна політика являє собою сукупність нормативно-правових рішень, управлінських механізмів і дій держави, спрямованих на забезпечення добробуту й соціального захисту громадян» [4, с. 13].

Також під час дослідження конституційних основ соціальної держави в Україні доречно скористатися супутніми до наведеного вище визначення розробками авторки щодо того, що:

- «сутнісними ознаками соціальної політики виступають суб'єкт та об'єкт соціальної політики, а також способи їх взаємодії;
- суб'єктом соціальної політики є держава. Оскільки держава – це система різнорівневих елементів, суб'єктом соціальної політики є система державних органів, узятая в сукупності її елементів і відношень між ними;
- об'єктом соціальної політики є соціум, узятий у певних особливих аспектах. У такому сенсі можна говорити про окремі соціальні групи, які є об'єктом соціальної політики» [4, с. 13].

Ще одна монографічна праця, яка привертає увагу під час аналізу конституційних засад соціальної політики в Україні, – це дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних

наук О.Д. Дороніна на тему «Соціальна політика як засіб системного забезпечення демократичних реформ». Цікаво, що в авторефераті дослідження жодного разу не згадується поняття «конституція», не застосовуються однокореневі до нього іменники, прикметники тощо.

Однак слід звернути увагу на низку його розробок і пропозицій.

Так, для розуміння сутності статті 1 Конституції України 1996 року важливо врахувати зв'язок між соціальною державою та демократичною державою.

О.Д. Дороніним «обґрунтовано зв'язок соціальної політики з ефективністю демократичних інститутів. Показано, що ключовою проблемою, від розв'язання якої багато в чому залежить ефективність демократичних політичних інститутів, є отримання цими інститутами соціальної спрямованості, можливість за їх допомогою здійснювати соціальну політику в інтересах досить широких верств населення. У тих країнах, де вдавалося забезпечити подібне поєднання демократичних інститутів із сильною соціальною політикою, ці інститути знаходили необхідну легітимність і стійкість, що підвищувало їх ефективність» [6, с. 4]. Таким чином, автор приділяє значну увагу політичному режиму, ідеології, переважно партійній, для того, щоб підкреслити їх значущість для соціальної політики.

Особливо цінним для досліджень конституційних засад соціальної держави в Україні є те, що О.Д. Дороніним досліджено «досвід «третьої хвилі» демократизації, який свідчить, що основна загроза новим демократіям пов'язана з низьким рівнем їх ефективності. Як правило, нові уряди не в змозі розв'язувати в стислий термін гострі економічні й соціальні проблеми, які викликали раніше зміну режимів, унаслідок чого втратили довіру громадян, а демократичні інститути втрачають легітимність» [6, с. 4–5]. Усі перераховані в цитаті чинники більшою чи меншою мірою спостерігаються в сучасному Українському суспільстві, як і те, що низький рівень довіри до влади пов'язаний насамперед із тим, як успішно вона розв'язує соціальні проблеми, чи залишаються громадяни фактично наодинці із соціальними проблемами, чи можуть розраховувати на допомогу органів публічної влади. Тут варто підкреслити ще й те, що в більшості країн – і Україна не є винятком – усією повнотою соціальних прав наділені саме громадяни. Водночас вони наділені і всією повнотою політичних прав, а тому, можуть вирішувати важливі питання політичного характеру (вибір своїх представників, дострокове відкликання своїх представників, голосування на референдумах тощо).

Продовжуючи огляд висновків та узагальнень, запропонованих О.Д. Дороніним у своїй праці,

наведемо ще одне його міркування: «кореляції між демократією та рівнем соціально-економічної модернізації суспільства все-таки ставляться під питання».

Зокрема, теоретична думка ставить питання про те, чи правомірно взагалі трактувати демократію в дусі економічного детермінізму – як прямий наслідок визначених соціально-економічних умов? У таке розуміння генезису демократії не вписуються визначені факти.

Не завжди високий рівень економічного розвитку й масовий середній клас гарантували стійкість і консолідацію демократії (Веймарська Німеччина).

Відомі й нині недемократичні режими з високим рівнем економічного розвитку (Сінгапур, Тайвань, держави Перської затоки).

Тим часом Індія, країна із цілком стійкими демократичними інститутами, продовжує залишатися однією з найбідніших країн світу. Дисертант робить висновок, що демократизація не є безпосереднім продуктом економічної модернізації та може початися в економічно нерозвинених суспільствах, хоча вищий ступінь економічного розвитку, безсумнівно, дає більше шансів для ствердження демократії» [6, с. 6].

Завдяки ретельній вибірці історичних і сучасних прикладів слід підкреслити критичне відношення автора до беззаперечного твердження про те, що розбудова соціальної держави унеможливується за умов наявності антидемократичного державного режиму.

Висновок. У цілому, резюмуючи напрацювання О.Д. Дороніна, слід підкреслити, що автор приділяє надзвичайно значну увагу економічним проблемам, часто навіть більшу, ніж політичним, хоча варто нагадати, що він захищав дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Такий міждисциплінарний підхід слід всіляко вітати й підкреслити перспективність його застосування під час подальших досліджень конституційних основ соціальної держави в Україні.

Література

1. Mishyna N. Hermeneutics in the Constitutional Law of Ukraine. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2021. Т. 28 (XXVIII). С. 104–109.
2. Мішина Н.В. Громадянське суспільство у полісекторних моделях суспільства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Т. XXII. С. 85–92.
3. Mishyna N., Surilova O. Constitutional and Administrative Aspects of the Ukrainian Medical Code. *Wiadomosci Lekarskie*. 2020. #1. P. 191–195.
4. Березовська-Чміль О.Б. Соціальна політика та механізми її реалізації в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Чернівці, 2011. 19 с.
5. Скрипнюк О.В. Проблеми вдосконалення основ конституційного ладу в Україні: досвід і перспективи. *Конституанта* : вебсайт. URL: https://constituanta.blogspot.com/2012/11/blog-post_30.html.
6. Доронін О.Д. Соціальна політика як засіб системного забезпечення демократичних реформ : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2004. 19 с.